

Максим Блакитний

УЧАСТЬ МЕШКАНЦІВ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У БОЙОВИХ ДІЯХ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1877-1878 рр.

У статті говориться про участь мешканців Чернігівської губернії у бойових діях під час російсько-турецької війни (1877-1878 рр.).

Ключові слова: полк, дивізія, бій, офіцер.

Стаття не ставить собі за мету повністю висвітлити події російсько-турецької війни 1877-1878 рр. та участь у ній мешканців Чернігівщини, оскільки це об'єктивно неможливо через брак історичних джерел.

У 2013-ому минає 135 років з часу закінчення російсько-турецької війни 1877-1878 рр., внаслідок якої була відновлена незалежність Болгарської держави. Аби це стало можливим, багато вояків колишньої Російської імперії віддали своє життя та здоров'я. Серед них чимало і українців, зокрема, мешканців колишньої Чернігівської губернії.

Більша частина українських земель у ХІХ ст. входила до складу Російської імперії, тому природно, що українське населення було складовою частиною російського суспільства та держави і перебувало під впливом їх законів. Чоловіки (так званий податний стан) відбували рекрутську повинність у війську, а з 1874 р. проходили обов'язкову строкову службу в армії або на флоті.

Докладну інформацію про участь чоловічого населення Чернігівської губернії у російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. дають списки рядових вояків, уродженців Чернігівщини, що загинули, пропали безвісти або померли від ран під час бойових дій внаслідок воєнного конфлікту. Ці дані публікувалися у «Черниговских губернских ведомостях» (за 1877-1878 рр.) та «Черниговских епархиальных известиях» (за 1878 рр.) [1]. Передусім, з цих публікацій дізнаємося, у яких військових частинах російської армії на той час служила переважна більшість чоловіків (малоросійських козаків, селян і міщан) з повітів Чернігівської губернії. Це: 17-ий Архангелогородський, 18-ий Вологодський, 19-ий Костромський, 20-ий Галицький, 118-ий Шуйський піхотні полки, 10-ий Малоросійський гренадерський і ще деякі інші полки та військові підрозділи Російської імператорської армії. Перші чотири піхотні полки входили до складу 5-ої піхотної дивізії, складові частини якої дислокувалися до війни на території Чернігівської губернії. Так, штаб 17-го Архангелогородського полку розміщувався у Козельці, його 1-ий батальйон – у с. Кобижча, 2-ий батальйон – у м. Остер, 3-ий батальйон – у м. Носівка. З 1873 р. 5-у піхотну дивізію очолював генерал-майор Ю.Шильдер-Шульднер. 19 серпня 1873 р. літній табір дивізії під Батурином відвідав імператор Олександр II [2]. У Чернігові були розквартировані штаб, 2-ий і 3-ий батальйони 18-го Вологодського піхотного полку, 1-ий батальйон цього ж полку розміщувався у м. Березні [3]. Складові частини 19-го Костромського полку стояли у містечках Глухів, Шостка, Кролевець і Воронезь. Штаб і 1-ий батальйон 20-го Галицького полку дислокувався у м. Борзни, 2-ий батальйон – у с. Оленівка, 3-ій – в с. Шаповалівка. 5-а артилерійська бригада – у м. Кролевець [4]. Чисельність полку визначалася нормами мирного часу, тобто приблизно 120 солдат у роті (чотири роти у батальйоні, плюс по

© Блакитний Максим Михайлович – вчений секретар Чернігівського історичного музею імені В.В.Тарновського.

одній стрілецькій роті на батальйон, усього – 15 рот). Загальна чисельність полку – приблизно 1900 чол. З 1864 р. особовий склад батальйону у мирний час сягав 500 нижніх чинів, у воєнний – 900 нижніх чинів.

Серед офіцерів цих полків було чимало уродженців Чернігівщини. Зокрема, офіцерами 17-го Архангелогородського полку були: підпоручик Григорій Олександрович Скочко (с.Плоске Ніжинського повіту) – ад'ютант 2-го батальйону [5], прапорщик Прокофій Миколайович Воробей – командир 11-ої роти, заступником командира 4-ої роти був прапорщик Андрій Олексійович Минченко, заступником командира 11-ої роти – прапорщик Дмитро Гунько.

Ще у XVI ст. Османська імперія закінчила захоплення Балканського півострова. З того часу його слов'янське населення, у тому числі й болгари, було у підневільному становищі. Болгари зробили кілька невдалих спроб звільнитися з-під влади Туреччини. Останній їх виступ, перед черговою російсько-турецькою війною у кінці 70-х рр. XIX ст. відбувся на початку квітня 1877 р. Болгарське повстання було потоплено турецькою армією у крові. Жорстокість турків спричинила значний резонанс серед слов'янських народів та їхніх країн, який було спрямовано на підтримку болгарського населення.

12 квітня 1877 р. імператор Олександр II видав «Высочайший манифест» про початок війни з Туреччиною. Ще до того була проведена мобілізація запасних військово-службовців, яка дозволила додатково залучити до війська близько 530 тис. чол. З їх числа були сформовані 10 армійських корпусів та особливий Кавказький корпус. 5-а піхотна дивізія (командир – генерал-лейтенант Ю.Шильдер-Шульднер) входила до складу IX армійського корпусу під командуванням генерала М.Криденера. Цей корпус, а також VIII, XI і XII корпуси утворили Діючу армію (кількістю 130 тис. військових), на яку були покладені основні обов'язки по війні з Туреччиною. Головнокомандуючим було призначено брата російського імператора Олександра II – великого князя Миколу Миколайовича, який підпорядковувався виключно царю [6].

Тим часом Туреччина активно готувалася до війни. Уся піхота була озброєна сучасними гвинтівками Пібоді-Мартині, що значно перевищували балістичні характеристики гвинтівки Крнка, які була на озброєнні російської армії, турецька кіннота отримала карабіни Вінчестера. Російське ж командування основну інформацію про стан турецької армії збирало з неперевіраних джерел – іноземної преси.

Корпуси Дунайської діючої армії у січні 1877 р. були перевезені по залізниці у долину р. Дністра і розміщені у Бессарабії (у районі Бухареста), частково у повітах Подільської та Херсонської губерній, очікуючи на подальші дії [7]. Внаслідок високої щільності і концентрації військ та через антисанітарні умови серед військових почав розповсюджуватися тиф. Пересування солдат під час переходів було утруднене, оскільки їм доводилося багато чого нести на собі: патронні сумки з набоями, сухарі, фуфайку, дві сорочки, штани і підштаники, змінну пару онуч та чобіт, флягу для води, намет і башлик. Усе зайве солдати змушені були викидати на привалах.

12 квітня 1877 р. російські війська перейшли р. Прут. Далі слід було форсувати р. Дунай. Наприкінці квітня за наполяганням великого князя до складу Діючої армії були передані ще три армійські корпуси: IV, XIII і XIV. У середині червня 1877 р. кількість російської армії у Румунії становила 185 тис. чол. з 846 гарматами. Румунська армія у свою чергу нараховувала 45 тис. бійців і 150 гармат. У середині червня Туреччина змогла виставити для боротьби проти Росії близько 200 тис. вояків та 450 гармат.

На 31 травня біля Бухареста була зосереджена уся 5-а піхотна дивізія. 1 червня 1877 р. 17-ий Архангелогородський полк у складі загону генерал-лейтенанта Ю. Шильдер-Шульднера – 18-ий Вологодський, 19-ий Костромський, 20-ий Галицький піхотні полки, 5-а артилерійська бригада і Донський казачий полк №34 – вирушили далі у напрямку р. Дунай [8].

На світанку 10 червня 1877 р. частини 18-ої піхотної дивізії XIV російського армійського корпусу з боєм почали переправлятися через Дунай. У ніч на 15 червня основні сили Діючої армії (VIII і XIII корпуси) біля Зимниці також стали форсувати цю головну водну артерію Балкан. Зокрема, першою, доволі вдало, це зробила 14-а піхотна дивізія генерал-майора М. Драгомирова (уродженець Конотопського повіту

Чернігівської губернії). Після форсування Дунаю було утворено три великі загони: Передовий, Рушцукський і Західний.

У 20-х числах червня російським командуванням було прийнято рішення, згідно з яким ІХ корпус (Західний загін) барона М.Криденера мав оволодіти фортецею Нікополь, а потім Плевною [9]. 25 червня 1877 р. передовий загін під командою генерала І. Гурка вступив у Тирново, древню столицю Болгарії. 30 червня ІХ корпус підійшов до Нікополя. Генерал І. Гурко з військами 28 червня пішов у обхід Шипкинського перевалу. Турецький загін, який стояв там, майже без бою залишив свої позиції і відступив. 7 липня Шипка була взята.

У фортеці Нікополь перебував 10-тисячний турецький гарнізон Гасана-паші зі 113 гарматами. Бої за Нікополь розпочалися о четвертій ранку 2 липня 1877 р. 5-а піхотна дивізія і Кавказька козака бригада наступали західніше р. Осим. 18-ий Вологодський піхотний полк, підтриманий одним з полків 31-ої піхотної дивізії, скинув турків з позицій під с. Муселієво, яким оволоділи наступаючі російські частини. 20-ому Галицькому піхотному полку, що наступав з боку с. Вибел, вдалося зайняти турецькі окопи і один редут перед фортецею. Полк під час цього бою втратив убитими 86 нижніх чинів (рядових) і 302 – пораненими [10].

Нікополь було оточено. Усі редуті біля міста були захоплені військами ІХ корпусу генерала М.Криденера. На 3 липня було призначено генеральний штурм фортеці. Однак він не відбувся через те, що над Нікополем турки підняли білий прапор. З головних воріт Нікопольської фортеці вийшов Гасан-паша і передав ключі від міста генералу М.Криденеру. Тобто вже 4 липня 1877 р. було здобуто Нікопольську фортецю. У місті було узято полоненими 2 паші, 7 тис. вояків, захоплено 113 гармат і 10 тис. гвинтівок. ІХ корпус втратив загиблими 1 генерала, 32 офіцерів і 1258 нижніх чинів [11].

Велику допомогу російським військам надавало болгарське населення. Російський кореспондент В.Крестовський писав: «Когда наш центр перешел в наступление и Галицкий полк бросился в атаку, стояла ужасная жара, солнце жгло нестерпимо. Солдаты, обливаясь потом, задыхаясь от пыли и зноя, испытывали мучительную жажду. Тогда женщины-болгарки из села Выбел брали ведра, кувшины и баклаги и под ожесточенным ружейным огнем противника носили воду на позицию нашим истощенным солдатам, для которых в этот момент глоток животворной воды означал неоценимое благо...».

У день оволодіння Нікополем російське командування Діючої армії дізналося з публікацій віденських газет (головне джерело інформації російської армії) про виступ військ Османа-паші з Видина, а вже 5 липня численна колона турецьких військ підійшла до м. Плевни. Генералу М.Криденеру того ж дня було наказано взяти Плевну, і командир ІХ корпусу призначив для виконання цього завдання 5-у піхотну дивізію генерала Ю.Шильдер-Шульднера, що складалася, як ми вже зазначали, переважно з мешканців Чернігівської губернії.

Під час російсько-турецької війни 1877-1878 рр. м. Плевна судилося відіграти важливу стратегічну роль. Тисячі вояків російської армії, у тому числі чернігівців, склали свої голови на полі битви під цим містом. Фактично бої за Плевну вирішили перебіг усієї війни, бо тут була зосереджена значна кількість військ з обох сторін.

Російське командування зволікало і не змогло організувати негайного наступу на Плевну. Протягом двох діб начальник ІХ корпусу генерал М.Криденер не проводив жодних військових дій, тим самим втрачаючи час [12]. Лише 8 липня 1877 р. Ю.Шильдер-Шульднер атакував підрозділами своєї 5-ої дивізії разом з Кавказькою кавалерійською бригадою війська Османа-паші на плевенській позиції, однак зазнав цілковитої невдачі. У трьох полках 5-ої дивізії було 8 тис. багнетів і 48 гармат. Турків у Плевні нараховувалося до 17 тис. та 30 (58) гармат. Головні сили дивізії наступали на Плевну з півночі. Зі сходу повинен був наносити удар 19-ий Костромський полк. Особливо жорстокі бої відбулися на півночі с. Буковлик і біля с. Гривиця. 1-ий батальйон 17-го Архангелогородського полку взяв с. Буково. Окремим підрозділам 17-го і 18-го Вологодського полків удалося просочитися на вулиці Плевни. На схід від с. Гривиця жорстокий бій вів 19-ий Костромський полк, який оволодів турець-

кими позиціями біля даного населеного пункту. 5-а піхотна дивізія під час цього бою втратила вбитими 1 генерала, 74 офіцерів і 2771 рядового [13]. Серед поранених був поручик 18-го Вологодського полку Костянтин Бачевський (ад'ютант 1-го батальйону; його родина мешкала у Чернігові, він командував 1-им батальйон під час боїв за Нікополь) – автор споминів про участь полку у цій війні [14], прапорщик 18-го полку Іван Неговський (його сім'я також мешкала у Чернігові) [15]. Найбільших втрат зазнав 19-ий Костромський полк, зокрема було вбито 7 офіцерів і 349 нижчих чинів (поранено – 548) [16].

Відновити становище російських військ під Плевною мав генерал М.Криденер. Але він розташував свій IX корпус за 15 верст від Плевни, даючи тим самим Осману-паші можливість зміцнювати сили турків кожного дня. 18 липня 1877 р. війська генерала М. Криденера вдруге атакували гарнізон Османа-паші у Плевні. Ця «друга Плевна» могла перетворитися на катастрофу для усієї Діючої армії. Зокрема, три полки 5-ої дивізії (17-ий, 18-ий і 20-ий) атакували позиції турків під містом, наступаючи з с. Радишево на Гривицький редут. Під час цієї атаки військовій частини зазнали значних втрат. Особливо важкі вони були для 18-го Вологодського полку, який втратив убитими 5 офіцерів (серед них командир 10-ої роти поручик Іван Хорошенко з Чернігівської губернії) і 489 рядових [17]. Серед офіцерів 17-го Архангелогородського полку було поранено поручика Г. Сочка, вбито 205 рядових (поранено – 166) [18].

Розгром IX російського корпусу був повним, тил армії охопила паніка. Російські війська під Плевною мали 32 тис. бійців і 176 гармат. Турків було 26 тис. і 50 гармат. М. Криденер атакував розрізненими загонами. Втрати російської армії вбитими: 1 генерал, 168 офіцерів і 7167 нижчих чинів. Турки втратили 1200 чоловік. Якщо б турецька армія розвинула свій успіх, то це могло б призвести до повного знищення Діючої російської армії на Балканах.

19 липня 1877 р. на території Російської імперії була оголошена мобілізація Гвардійського, Гренадерського корпусів, 24-ої, 26-ої піхотних і 1-ої кавалерійської дивізій, усього близько 110 тис. чоловік та 440 гармат. Але вони могли прибути на театр воєнних дій не раніше вересня-жовтня. Росіяни по усьому фронту на Балканах перейшли до оборони.

9 серпня 1877 р. почалася відома Шипкинська битва, що тривала протягом шістьох днів. Турецькі війська у кількості 40 тис. чоловік з 54 гарматами шалено штурмували перевал, де було 4 тис. вояків російської армії з 28 гарматами. Російські війська, підтягнувши резерви, стійко витримали усі атаки ворога. З 10 серпня у цих боях брала участь 14-а піхотна дивізія під командуванням генерала М. Драгомирова [19]. 12 серпня нашого земляка було поранено у ногу і до кінця війни він уже не брав участь у бойових діях [20].

У серпні серед вояків російської армії почастишали випадки захворювання на дизинтерію, що пояснювалося поганою якістю води, спекою, надмірним вживанням винограду, відсутністю туалетів і знаходженням поблизу військ трупів домашніх тварин [21].

19 серпня Осман-паша відправив частину своїх сил під Пелішат, однак вони були відкинуті частинами IV корпусу Діючої армії. У бою під Пелішатом російські війська втратили 43 офіцерів і 954 рядових, турки – 1350 чоловік.

У другій половині серпня частини Діючої російської армії під Плевною склалися з 5 піхотних і 3 кінних дивізій (61 тис. вояків), 3 румунських дивізій (35 тис. чол.). Російське командування вирішило цими силами здобути Плевну. 22 серпня було узято містечко Ловчу під Плевною. Війська Діючої армії втратили тут 46 офіцерів і 1637 нижчих чинів. На кінець серпня 1877 р. IX корпус Західного загону, у тому числі і 5-а піхотна дивізія залишалися під Плевною. Корпус займав позиції між селами Гривиця і Радишево [22]. Великий князь Микола Миколайович призначив день генерального штурму на 30 серпня 1877 р. (день народження імператора Олександра II). Частини румунської армії разом з 1-ою бригадою 5-ої піхотної дивізії повинні були нанести удар з північного сходу від Плевни з метою захоплення Гривицьких редутів [23]. Штурм 30 серпня 1877 р. став для Російської імперії «третьою Плевною». Це

була найкровопролитніша битва в історії російсько-турецьких воєн. Саме у цей день була велика злива. Однак сам штурм почався доволі вдало. На правому фланзі вояки 17-го Архангелогородського і 18-го Вологодського піхотних полків разом з румунами узяли Гривицький редут №1 – важливий опорний пункт ворога, при цьому захопивши турецький прапор і 3 гармати, на лівому фланзі було здобуто «ключі від Плевни» (2-ий редут) [24]. Однак у центрі наступу штурм російських військ було відбито. Наступного, 31 серпня, увесь день ішов нерівний бій – 22 російські батальйони билися з турецькою армією на очах у 84 батальйонів, що перебували у резерві.

Зокрема, 17-ий Архангелогородський полк відбив чотири шалені атаки турків на Гривицький редут з великими для них втратами. Серед героїв оборони редуту був прапорщик А. Минченко (полк втратив 22 рядових загиблими і 86 пораненими) [25]. З 25 серпня по 4 вересня 1877 р., протягом 10 днів, полк перебував під постійним вогнем супротивника. За цей час було вбито 95 рядових, поранено – 315, пропало безвісти – 153 [26]. 18-ий Вологодський полк втратив тоді 49 рядових вбитими і 347 – пораненими. Як герой бою 31 серпня відзначився штабс-капітан цього полку Микола Ляшенко (походив з дворян Чернігівської губернії, похований в обласному центрі) [27]. У складі 20-го Галицького полку відзначився поручик Іван Гойденко (з дворян Чернігівської губернії, помер від ран, під час російсько-японської війни, будучи у званні підполковника) [28].

Російські війська під час дводенного бою (30-31 серпня) втратили вбитими 2 генералів, 295 офіцерів, 12471 рядового, румуни і турки – по 3 тис. вояків. За штурмом спостерігали імператор Олександр II і головнокомандуючий Дунайською армією великий князь Микола Миколайович [29].

Більшість у російському командуванні пропонувала імператору Олександру II відступити від Плевни і продовжити кампанію у наступному році. Однак це призвело б до падіння репутації і престижу як Російської імперії, так і її армії. Цар послухав офіцерів, які залишалися у меншості, наполягаючи на оборонних діях. Вони радили взяти Плевну у щільну облогу. Ініціатива у військовому відношенні перейшла до турків, які вкотре не зуміли нею скористатися. Деякі бездарні російські генерали (генерал Крилов) дали можливість турецьким військам без перешкод доставити воякам Османа-паші у Плевні кількамісячний запас харчів.

5 вересня турецькі війська вдруге штурмували Шипкинський перевал, але знову невдало. Під час цього штурму російські війська втратили загиблими 1017 чоловік, турецькі – 2 тис.

У жовтні під Плевну підійшли Гвардійський і Гренадерський корпуси російської армії. Таким чином, проти 47 тис. турецьких військ Османа-паші було зосереджено 170 тис. вояків.

З другої половини листопада сніг заблокував балканські перевали, температура знижувалася до двадцяти градусів морозу. В армії Османа в Плевні закінчувалися харчі. 28 листопада 1877 р. турки зробили спробу вирватися з оточення. Вони атакували позиції Гренадерського корпусу і першої бригади 5-ої піхотної дивізії, яка стояла на лівому березі р. Вит. Туркам вдалося вибити з позицій частини 10-го Малоросійського гренадерського полку [30]. На лівому фланзі турецьких стрільців зустріли вояки 17-го Архангелогородського і 18-го Вологодського полків. Після напруженого бою турки відійшли до Плевни, де склали зброю і капітулювали. Російські війська втратили загиблими: 1 генерала, 57 офіцерів і 1639 нижчих чинів (майже всі втрати були у 3-ій гренадерській дивізії). Турків загинуло близько 6 тис. чол. Поранений Осман передав свою шаблю командирі Гренадерського корпусу – генералу І. Ганецькому. Також у полон здалося 10 пашів, 128 штаб- і 2 тис. обер-офіцерів, 41200 нижчих чинів.

Після перемоги під Плевною більша частина російських військ 13 грудня вирушила у похід через Балкани. З ними пішов і IX корпус (5 піхотна дивізія). Ще з 11 грудня головними силами Західного загону Гурка командував генерал-лейтенант В.Каталей (уродженець с. Плоске Ніжинського повіту) [31]. Важкий перехід у засніжених горах тривав 8 днів. Багато хто з вояків обморозив собі кінцівки, солдати хворіли [32]. Одночасно довелося вести напружені бої з турецькими військами. Під Петричем було вбито

начальника 3-ої гвардійської дивізії генерал-лейтенанта В. Каталя і командира її 1-ої бригади генерал-майора Філософова. 23 грудня 1877 р. без бою було здобуто м. Софію.

Наприкінці грудня відбулася велика битва під Шейново і Шипкою, де розбито ще одну турецьку армію. У триденних боях під Філіполем (3-5 січня 1878 р.) турецька армія Сулеймана-паші була розгромлена. Так, 17-ий Архангелогородський полк 5 січня 1878 р. разом з лейб-гвардії Фінляндським полком відіграв головну роль під час запеклого бою, переможного для російських військ, біля с. Чифлик-Цурита під Філіполем. Особливо відзначились командир 2-ої і 3-ої роти прапорщик Д. Гунько, полковий ад'ютант прапорщик А. Минченко та ін. [33]

Турки у цих боях втратили 20 тис. чоловік і 114 гармат, тобто останню надію Османської імперії – армію Сулеймана. Російські війська – вбитими 41 офіцера і 1209 рядових.

Після захоплення важливого залізничного вузла Семенлі турецький уряд направив парламентарів у передові загони російських військ. 8 січня 1878 р. було здобуто м. Адріанополь. Дорога на Константинополь була відкрита. Авангард російських військ перебував за 10-15 верст від Царгорода (Константинополя). Однак турки, погодившись на умови росіян, 19 січня 1878 р. підписали в Андріанополі перемир'я. Того ж числа у Сан-Стефано було підписано мирний договір між Туреччиною і Росією.

У події цієї війни втрутилися країни Західної Європи, зокрема Англія і Австро-Угорщина. Вони не дозволили Російській імперії захопити Константинополь і чорноморські проливи. Російські ж дипломати нічого не змогли зробити для того, щоб закріпити успіхи своєї армії.

Навесні 1878 р. росіяни відпустили 145 тис. полонених турків і тим самим допомогли відродитися турецькій армії, яка на травень 1878 р. під Константинополем нараховувала 120 тис. Кількість же російської армії зменшувалася через хвороби та епідемії.

Внаслідок цих обставин Росія 1 липня 1878 р. уклала у Німеччині Берлінський трактат, який майже повністю перекреслив військові успіхи діючої російської армії, більша частина якої до весни 1879 р. залишалася на Балканах. У тому числі й 5-а піхотна дивізія. Тільки 7 серпня 1879 р. 17-ий Архангелогородський полк повернувся у Козелець [34]. А 12 серпня 1879 р. 18-ий Вологодський піхотний полк увійшов у Чернігів [35].

У військових операціях цієї війни з боку російської армії брало участь близько 600 тис. чоловік. Зокрема, 77800 офіцерів і солдатів було поранено, 16135 чол. вбито і пропало безвісти, померло від ран – 3869, померло від хвороб – 28876 чол. [36].

Загальні втрати 17-го Архангелогородського полку у ході російсько-турецької війни 1877-1878 рр.: загинули і пропало безвісти – 15 офіцерів, 783 рядових (у тому числі – 221 чол. з Чернігівської губернії), поранено – 37 офіцерів, 1144 рядових. Найбільше воїнів полягло під час першого штурму Плевни (8 липня 1877 р.) – 14 офіцерів, 369 рядових [37].

Загальні втрати 18-го Вологодського полку у війні: загинуло і пропало безвісти – 11 офіцерів, 870 рядових (у тому числі – 51 чол. з Чернігівської губернії), поранено – 46 офіцерів, 1144 рядових [38].

Загальні втрати 19-го Костромського полку: загинуло і пропало безвісти – 7 офіцерів, 365 рядових (у тому числі – 129 чол. з Чернігівської губернії), поранено – 19 офіцерів, 557 рядових [39].

Загальні втрати 20-го Галицького полку: загинуло і пропало безвісти – 1 офіцер, 186 рядових (у тому числі – 61 чол. з Чернігівської губернії), поранено – 19 офіцерів, 615 рядових [40].

Дані статистичні відомості не враховують тих уродженців Чернішівщини, які служили в інших полках і військових з'єднаннях російської армії. Це питання у свою чергу потребує подальшого ґрунтового вивчення.

Таким чином, характеризуючи загальний перебіг військових дій російсько-турецької війни 1877-1878 рр., ми розглянули питання про участь у цих подіях саме мешканців Чернігівської губернії. Встановили прізвиська офіцерів, які були родом з Чернігівщини і відзначилися під час відомих битв тієї війни.

Найвідоміші учасники війни родом з Чернігівщини:

Адамович Леонід Єфремович – 1832 р. н., генерал від артилерії, командир 18-го армійського корпусу. З дворян Чернігівської губернії. Учасник Кримської і російсько-турецької воєн (останньої – у званні генерал-майора, був помічником начальника артилерії Діючої армії проти Туреччини, отримав орден св. Володимира 3-го ступеня з мечами і орден св. Станіслава 1-го ступеня).

Бобир Микола Павлович – 1854 р. н., генерал-лейтенант, комендант Осовецької фортеці. З дворян Чернігівської губернії. Учасник російсько-турецької (у званні поручика) і російсько-японської воєн.

Дорошевський Микола Федотович – 1855 р. н., генерал від інфантерії (на 1916 р.), голова Варшавського військового суду, постійний член Головного військового суду. Навчався у Чернігівській чоловічій гімназії. Учасник російсько-турецької війни (у званні поручика).

Заковенкін Павло Тимофійович – генерал-майор, командир 2-ої бригади 38-ої піхотної дивізії. Народився 10 грудня 1849 р., навчався у Чернігівській чоловічій гімназії і 3-ому Олександрівському військовому училищі. Служив у лейб-гвардії Кексгольському гренадерському полку. У званні поручика брав участь у російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. (у квітні 1878 р. отримав звання штаб-капітана). З жовтня 1899 р. до лютого 1900 р. – командир лейб-гвардії Санкт-Петербурзького полку. Лютий 1900 р. – березень 1903 р. – командир 13-го Білозерського піхотного полку. Командуючи 127-им Путивльським піхотним полком, брав участь у російсько-японській війні. Звання генерал-майора отримав у 1905 р. Помер 31 січня 1913 р. Похований у м. Чернігові, на старому міському кладовищі (могила збереглася).

Каталей Василь Васильович – народився у с. Плоске (Носівський район) у 1818 р., закінчив Ніжинський ліцей імені князя О. Безбородька, з 1860 р. – полковник, командував Дніпровським піхотним полком, Кемсгольським гренадерським і лейб-гвардії Литовськими полками, 1864 р. – генерал-майор, 1873 р. – генерал-лейтенант, начальник 3-ої гвардійської піхотної дивізії, загинув 21 грудня 1877 р. під Петричем. Похований у рідному селі.

Ліневич Микола Олександрович – 1855 р. н., генерал-лейтенант у відставці. З дворян Чернігівської губернії. Народився у с. Чорнотичі Сосницького повіту. Закінчив Петровсько-Полтавський кадетський корпус, Михайлівську артилерійську академію. Був директором Владикавказького кадетського корпусу. Помер у 1908 р. Учасник російсько-турецької війни (у званні поручика).

Ліневич Микола Петрович – 1838 р. н., генерал від інфантерії. З дворян Чернігівської губернії. Під час війни 1877-1878 рр., будучи підполковником, командував 2-им Кавказьким стрілецьким батальйоном (діяв на Кавказі), був нагороджений орденом св. Георгія 4-го ступеня за дії біля Батума. Підкорювач Пекіна, головнокомандуючий російськими військами, що діяли проти Японії.

Милорадович Григорій Олександрович – 1839 р. н., народився у Чернігові, з відомого дворянського роду Чернігівщини, закінчив Пажеський корпус у Санкт-Петербурзі, під час війни виконував обов'язки кур'єра у імператора Олександра II, відзначився у боях, за що отримав звання генерал-майора і золоту зброю, у серпні 1905 р. похований на території Троїцько-Іллінського монастиря.

Милорадович Микола Еммануїлович – 1847 р. н., генерал-лейтенант, начальник 52-ої піхотної дивізії (1906 р.). Народився у с. Нехаївка Сосницького повіту. Закінчив Полтавський кадетський корпус, Костянтинівське військове училище, Миколаївську академію Генштабу, був командиром Камчатського полку. Учасник російсько-турецької війни (у званні капітана).

Покотило Василь Іванович – 1856 р. н., генерал від кавалерії (на 1914 р.), наказний військовий отаман Донського козацького війська. З дворян Чернігівської губернії, закінчив Миколаївську академію Генштабу. Учасник російсько-турецької війни (у званні підпоручика).

Рудановський Костянтин Адріанович – 1849 р. н., генерал-майор (на 1906 р.), командир 2-ої бригади 1-ої піхотної дивізії. З дворян Чернігівської губернії, закінчив

Чернігівську чоловічу гімназію (1867 р.), 2-е Костянтинівське військове училище. Учасник російсько-турецької війни (у званні штабс-капітана).

Савонько Степан Георгійович – з дворян Чернігівської губернії, брав участь у Кримській війні. Під час війни 1877-1878 рр. очолював 6-у батарею 24-ої артилерійської бригади, генерал-майор артилерії у відставці. Помер 29 серпня 1905 р. у Чернігові.

Столиця Костянтин Акимович – 1839 р. н., генерал-лейтенант, начальник 26-ої піхотної дивізії (на 1905 р.), флігель-ад'ютант імператора Олександра II (з 1880 р.). З дворян Чернігівської губернії. Учасник війни 1863 р. і російсько-турецької (у званні полковника, був поранений).

Столиця Михайло Степанович – 1856 р. н., генерал-майор (на 1906 р.), з дворян Чернігівської губернії. Закінчив Миколаївську академію Генштабу. Командуючий 37-ою піхотною дивізією. Учасник російсько-турецької (у званні поручика) і російсько-японської воєн. У 1904-1905 рр. – командир 2-ої бригади 3-ої Східно-Сибірської стрілецької дивізії, начальник штабу 1-го армійського корпусу. Мав золоту зброю (1906 р.).

Дилиповський Микола Миколайович – 1848 р. н., генерал від інфантерії (на 1916 р.), начальник Архангельської місцевої бригади. Навчався у Чернігівській чоловічій гімназії. Учасник російсько-турецької війни (у званні капітана).

Чернявський Василь Тимофійович – 1850 р. н., генерал від артилерії (на 1914 р.). З дворян Чернігівської губернії. Закінчив Полтавський кадетський корпус, Михайлівську артилерійську академію. Начальник Михайлівської артилерійської академії (з 1903 р.) та артилерійського училища. Учасник російсько-турецької війни (у званні штабс-капітана).

1. Именной список нижним чинам, уроженцам Черниговской губернии, убитым, без вести пропавшим и умершим от ран в 1877 году // Черниговские епархиальные известия. – 1878. – № 6 – 38. – Часть официальная; Блакитний М. Списки мешканців Чернігівської губернії, що загинули під час російсько-турецької війни 1877–1878 років (за даними часопису «Черниговские епархиальные известия») // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. – Вип. 12. – Чернівці, 2010. – С. 98 – 120.

2. История 17-го пехотного Архангелогородского Его Императорского Высочества Великого Князя Владимира Александровича полк. 1700-1900. – Спб., 1900. – С. 387 – 388.

3. 12 августа 1879 г. // Черниговские епархиальные известия (далі – ЧЕИ). – 1879. – № 31. – Часть неофициальная. – С. 331 – 333.

4. Ежегодник русской армии на 1876 г. – Спб., – 1876. – С. 367.

5. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 142. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 3.

6. Русско-турецкая война 1877-1878. – М., 1971. – С. 64.

7. Там само. – С. 69.

8. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вип. 20. – С. 5 – 8.

9. Русско-турецкая война 1877-1878. – М., 1971. – С. 100 – 101.

10. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вип. 20. – С. 107 – 113, 125 – 132.

11. Русско-турецкая война 1877-1878. – М., 1971. – С. 106 – 107.

12. Там само. – С. 107.

13. История 17-го пехотного Архангелогородского Его Императорского Высочества Великого Князя Владимира Александровича полк. 1700-1900. – Спб., 1900. – С. 413 – 422; Русско-турецкая война 1877-1878. – М., 1971. – С. 107.

14. Воспоминания о походе 18-го пехотного Вологодского полка в Турцию, 1877-1878 годах. – Спб., 1886. – С. 4 – 12, 53 – 54.

15. Там само. – С. 53 – 54.

16. Присненко. Первая Плевна и 19-й пехотный Костромской полк в русско-

турецкую войну 1877-1878 года. – Спб., 1900. – С. 10 – 30; Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вып. 20. – С. 57 – 62, 90 – 92.

17. Воспоминания о походе 18-го пехотного Вологодского полка в Турцию, 1877-1878 годах. – Спб., 1886. – С. 107 – 122; Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вып. 20. – С. 46 – 48.

18. История 17-го пехотного Архангелогородского Его Императорского Высочества Великого Князя Владимира Александровича полк. 1700-1900. – Спб., 1900. – С. 424 – 434.

19. Русско-турецкая война 1877-1878. – М., 1971. – С. 119.

20. Там само. – С. 122.

21. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вып. 20. – С. 10 – 12.

22. Русско-турецкая война 1877-1878. – М., 1971. – С. 141.

23. Там само. – С. 141 – 142.

24. Там само. – С. 142.

25. История 17-го пехотного Архангелогородского Его Императорского Высочества Великого Князя Владимира Александровича полк. 1700-1900. – Спб., 1900. – С. 454; Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вып. 20. – С. 13 – 16; Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1903. – Вып. 41. – С. 107 – 110, 235, 250.

26. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вып. 20. – С. 17 – 21.

27. ДАЧО. – Ф. 679. – оп. 10. – д. 1038. – Арк. 185 – 186; Николай Григорьевич Ляшенко (некролог) // Черниговские губернские ведомости. – 1905. – 24 февраля. – Часть неофициальная. – С. 1; Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1903. – Вып. 41. – С. 129, 236.

28. // Черниговские губернские ведомости. – 1905. – 24 июня. – Часть неофициальная. – С. 1 – 2.

29. Русско-турецкая война 1877-1878. – М., 1971. – С. 146.

30. Там само. – С. 152.

31. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К., 1990. – С. 296.

32. Русско-турецкая война 1877-1878. – М., 1971. – С. 161.

33. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вып. 20. – С. 35 – 39.

34. История 17-го пехотного Архангелогородского Его Императорского Высочества Великого Князя Владимира Александровича полк. 1700-1900. – Спб., 1900. – С. 485.

35. 12 августа 1879 г. // ЧЕИ. – 1879. – № 31. – Часть неофициальная. – С. 331 – 333.

36. Леонов О., Ульянов И. Регулярная пехота 1855-1918. – М., 19. – С. 86.

37. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вып. 20. – С. 580.

38. Там само. – С. 580.

39. Там само. – С. 581.

40. Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1901. – Вып. 20. – С. 581; Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-78 гг. на Балканском полуострове. – Спб., 1903. – Вып. 41. – С. 128 – 129

В статье говорится об участии жителей Черниговской губернии в боевых действиях во время русско-турецкой войны (1877-1878 гг.).

Ключевые слова: полк, дивизия, бой, офицер.

The article says the participation of the inhabitants of the province of Chernigov in the fighting during the Russian-Turkish War (1877-1878 gg.).

Keywords: regiment, combat officer.